

Мар. Ж

1-8

ПУТЬ К СВОБОДЕ
И КЛЮЧЬ К УСПЕХУ!

У ТИЛЬШ

„НОВАЯ ЖИЗНЬ“

Be

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
МАРКСЕКСЦИИ ПРИ Ц.К.Р.К.П./б./

№ 466 / 25/111 АПРЭЛЬ

1

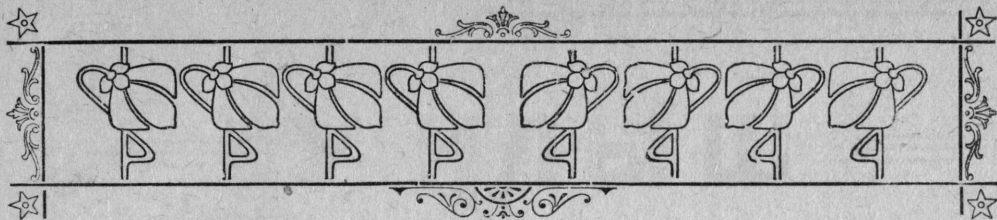

МОСКВА.
1923.

СОДЕРЖАНИЕ

	<i>стр.</i>
Обращение к читателям (от редакции)	1
Внутреннее и международное положение	3
II-е Всероссийское совещание работниц среди женщин Советского Востока	7
Воздушный флот и его значение для Советской Республики	8
Всероссийская сельско-хозяйственная выставка	10
Владимир Ильич Ульянов (Ленин)	12
1-й Май	13
Предстоящий суд над б. патриархом Тихоном	14
Народное образование среди мари	15
Коммунистический Интернационал молодежи	17
Электрификация деревни	18
Подготовляйте семена к посеву	19
Улучшайте луга	21
Как сохранять навоз	22
История революционного движения в России	23
Состояние партийно-советской работы среди мари Башреспублики	25
Луна (из астрономии)	26
Переселение мари (истор. очерк)	27
Обращение ВЦИК ко всему крестьянству Советской России	29
О конкурсе газеты «Правда» на лучшего учителя	31
Ответы читателям	32
Письмо от т. Маторина в редакцию	

* —

ЛУДШО ШАМЫЧ.

Издательствам Озан ола гычын Москошко кусарымылан кӧра, дэ-кабрь тылзы гычын апрэль мартэ журналымат луктын ыжна кэт.

Ончык „У Илыш“ журнал Москошто лэктын шога. Казыт журналыштэ возэн шогышо йыгнат шуко. „У Илыш“ журналыш Свэрдловски, Трудящихся Востока и моло университэтыштэ тунэмшэ мари шамыч возат.

Пүтынь мари калыклан ик „У Илыш“ журнал вэлэ лэктын шога.

Кэлан тидэ журналым луктына? Мари крэсаньык дэнэ тунэмшэ шамычлан. Тидэ журналэш мом возэна? Пүтынь туньасэ дэн Россиасэ увэрым. Мари калык илыш нэргэн. Тунэммэ, мыландэ паща, коопэратив, Совэт Власть закон, партия паша и моло нэргэн. Книшка, газэт, журнал луддэчэ илышэ йыг, пӧрт йумалнэ илышэ йыг гайэ.

Тудо нимомат огэш шинчэ. Садлан илашыжат пэш нэлэ.

Совэт власть закон дэнэ моло увэр шинчэдэ, кузэ илыман? Шойак—манэш мут дэн огыл, кнагам лудын илыман.

„У Илыш“ журнал лэктын шогымылан ик ий тэмэ.

Тугэ гынат журнал налын шогышо мари шамыч пэш шагал.

Мари крэсаньык, тунэмшэ шамыч, пожалтса, „у Илыш“ журналым налын шогыза.

Журналыш йалысэ түрлӧ уверымат колдэн шогыза. Журналым ышкэдак налаш вий да огэш ситэ гын, йал Совэт погынымаштэ оксам погэн рэдакцияшкэ колтыза.

Ик номэр журнал 3 тэнгэм шога. Оксам тыгай адрэс дэн колтыза:

Москва, Воздвиженка, д. № 9, ком. 12. Редакция журнала „У Илыш“.

Рэдакция.

Журналэш мо возалтын.

	<i>Стр.</i>
Лудшо шамыч	1
Совэтски Россиясэ дэн вэс күчужасэ увэр	3
Тыгыдэ калык коклаштэ паша ыштышэ У дыраман шамыч погынымаш	7
РСФС-лан чонгэштэн коштно флот күлэш	8
Выставка нэргэн (Всероссийская сельско-хозяйственная выставка)	10
В. И. Ульянов-Лэнин тазалыкшэ нэргэн	12
1 Май	13
Патриарх Тихонын йышшыжэ тэмэ	14
Калык туныктымо пашам күзэ виктарыман	15
Рвэээ Коммунистический Интернационал Ушэм	17
Электричэски станциам йалэш күзэ почман	18
Урыкашым йамдылыза	19
Олыкым уэмдыза	21
Тэрыс вийым аралыза	22
Россияштэ рэволюция лиймэ нэргэн	23
Башкир рэспубликасэ мари калык ылыш	25
Тылзэ	26
Мари калыкын куснымыжо	27
Цүтынь Россиян пашам шүктэн шогышэ Рүдө Комитэтын (ВЦИК) крэ- саньык шамычлан войзымо мутшо	29
Возыза сай учичыл нэргэн	31
Вашэш Мут	32
Маторин А. В. полдаш дэч	33

У И Д Ы Ш

Лэкмыжлан нок ийыш пурыш.

№ 1

Апрэль

1923-ий.

Совэтски Россиасэ дэн вэс кугу- жасэ увэр.

Пойан кугужа шамыч Совэт власть чын власть манын ынъэшт пагалэ. Вэс кугужасэ пашачэ калык шукэртсэк Совэт Россия дэн кэлшэн илаш кўлэш манын толашат. Пойан кашак шамыч нунын мутым ынъэшт колышт.

Тугэ гынат эркин-эркин шуко кугужаштэ, Совэт Россия дэн кэлшэн илаш кўлэш манын мутланат. Гэрмания, Норвэгиа, Швэция, Дания и моло шамыч дэн Россия торгаймэ договорым-мутым пунчалын кэлшэн. Совэт власть Россиаштэ вэльэ, садлан моло кугужа шамыч мэмнан дэн кэлшэн огыт кэт.

Франция нигунамат Россия дэн кэлшышаш гай огыл ыльэ, кызыт туштат торгайшэ шамыч кэлшышаш вэгэ мутланат. Англиаштат тугак мутланат. Япония шукэртэ огыл армияжым Дальний Восток гыч напгайыш. Тудат кызыт Совэт Россия дэн кэлшэн, торгайэн илынэжэ.

Шукэртэ огыл тушко Совэт Россиан Китайысэ посол Иоффе йолдаш мийэн ыльэ. Совэт Россия дэн кэлшышаш вэгэ, кызыт Аме-

рикаштэ пэш чот, тусо кок сенатор Бора дэн Джонсон, сэнатыштэ митингыштэ и моло вэрэ Совэт Власть дэн кэлшэн, торгайэн илаш кўлэш маныт. Совэт Власть пашам ужын кайаш, вашкэ Россиашкэ Америка гыч сенатор Бора толэш. Нунын вэк шогышо тушто кызыт шуко йыг уло.

Молан пойан кугужа шамычат кызыт кэлшышаш вэгэ мутланат? Россиаштэ Совэт Власть вийаңмым тонгылак дэн сокыр вэлэ огэш уж. Россиаштэ 130 мليون калык ила. Тынарэ калыклан сату шуко кўлэш. Россия гычат шуко тўрльö сатум вэс кугушашкэ нагайаш лийэш, Садлан торгайэн илышашлан лийын вэс кугужа шамыч Сов. Россия дэн кэлшэн илынэшт.

Гэрманиасэ паша. Гэрманиаштэ шэмэр калык илыш кызыт пэшнэлэ.

1918 ийыштэ Гэрманиам сарэш Франция дэн Англиа и моло кугужа сэңгышт. Сар чарнымэнгэ Гэрмания дэчын пўтынь өрдыж мыландыжым, пўтынь флотым, шуко фабрик дэн

завотым и моло ұзгарым вийэш шупшын нальыч.

1919 ийыштэ Версальский мир дэн Гэрманиалан 110 миллиар шбртньо тэңгэм тўлаш ыштышт. Кызыт Гэрманиан пўтынь поянлыкшэ 90 миллиард тэңгэм вэльэ шога.

Гэрманиан тўлэн кэртдымашыжэ тыжэчак палэ. Тидлан лийын кызыт 61 миллиард тэңгэм тўлықтынэшт.

Кызыт Франция Рур лўман, мландэ шў лукмо вэрым шупшын нальэ.

Рур мыландыштэ Гэрманиан пэш шуко фабрик дэн заводшо уло. Эртак пашачэ калык гына тушто 300 тўжэм ила.

Тушто кызыт Франция 140 тўжэм салтакам куча. Молан Франция Рурым йбршбш шупшын налнэжэ? Франция мландыштэ кўртньо шуко, а мыландэ шў шагал. Мыландэ шў дэчын посна мландэ лўвач лукмо кўртньэ дэнат нимомат ышташ огэш лий. Чыла лукмо мландэ шў дэн тағаштарэтгын, эртак Рурышто гына Гэрмания 80% шўжым тушто луктын.

Кызыт тушто нимо шотат укэ. Гэрмания пашачэ калыклан Франция вийэш мыландэ шўым луктыкта и фабрик завод пашам ыштыкта. Лукмо шўжым эртак Францияшкэ нағгайат. Пашачэ калыкым пэш чот пизырэн нужнан ашнат.

Эссэн олаштэ француз салтак шамыч 11 пашачэ шамычым лўйэн пуштыч. Пойан пашачэ калык ваштарэш тарванымы дэчын лўдыт. Франция, Гэрмания шэмэр калыкым огэш пизырэ ылтэ гын, шукэртак властыат шэмэр кидыштэ лийэш ыльэ.

Гэрмания угыч эркин-эркин вийағын вуйым нблталмы дэчын лўдын

Франция ила. Садлан лийын тудо Гэрманиам чылт шот гыч лукнэжэ.

Франция ылышат пэш нэлэ, садлан вэсым пизырэн сайын ылынэжэ. Сар тўналмэ дэчын ончыч 1913 ийыштэ Франциян пармыжэ—долгжо 10 миллиард тэңгэ вэльэ ыльэ, а кызыт 52 миллиард. 1870 ийыштэ Францияштэ 36 мليون калык ыльэ, кызыт 38 мليون: 40 ийыштэ 2 мليون йын гына ушнэн. 1870 йыштэ Германиаштэ 40 мليون калык ыльэ, кызыт 67 мليون—тўлэн 27 мليون. Молан Франция Гэрманиам пизырмыжэ тыжэчак палэ.

Тидэ Рур паша коклаш Англия пэш огэш пуро. Англия Гэрмания дэн торгайэн ылынэжэ. Гэрмания пизырмын Англиялан пайдажэ укэ.

1913 ийыштэ Англия Гэрманиаш 600 мليون тэңгашым. пуртэн, нағгайэн 800 млионашым.

1921 ийыштэ Англия 400 мليون тэңгаш сатум пуртэн'а нағгайэн 300 мليون тенгашым вэльэ.

Кызыт Рур нэргэн француз поян дэн Гэрмания поян кэлшынэшт. Кэлшэн огыт кэрт гын, коклаштат сарат лийын кэтэш. Пашачэ калыклан француз и Гэрмания поян иктак тушман шонышо улыт. Садлан шукэртэ огыл Франция, Германия, Бэльгия коммунист шамыч ик вэрэ погынымаш лийэ.

Пошкудо кугужа шамычыштэ. Эстония, Литва, Латвия, Польша, Финляндия тыгыдэ кугужа шамыч, Россия дэчын брлэн лийыч. Тушто кызыт власть эртак поян кидыштэ. Садлан пашачэ калык дэн крэсаньык ылыш пэш нэлэ.

Пашачэ калыклан ушэм-профсоюз ышташ газэт, лукташ, по-

гынэн мутланаш эркым огыт пу. Кугу пайда налшашлан лийын, по-йан шамычэрэ пашачэкалык ак волташ тѳчат пашачылан забастовкам ышташ вэрэштэш. Коммунист партия шып гына пашам ыштэн кэтэш.

Пэш шуко коммунист и пашачэ шамыч тюрмаштэ шинчат. Шукэртэ огыл Польша тюрмагыч 22 коммунист шамычым Совэт. власть луктыктэн Россиашкэ кондыш.

Эстониаштэ кызыт гына тусо коммунист партиан Центр. Комитэтэсэ КРЭУКС йол. пуштыч.

Польша, Франция дэн пэш кэлшэн ила. Тудо эрэ сарым йамдылкалэн шога. Польшаштэ калык Россия шот гыч 5 кана шагал гынат, армиам Россиан пэлыжэ чоло куча. Польша адак Литва дэн кэлшэн огэш илэ. Польша Литван Вильна олажым шупшын нальэ. Латвиаштат тыгак пашачэ калыклан нимогай эркым огыт пу. Финляндиаштэ ожно кугужа годым армиажэ укэ ыльэ. Кызыт армиам кучаш тѳчѳн, пашачэ калыкым пызырат.

Китай Илыш. Китай калыкым осэк моло кугужа шамыч пизырэн илат. Ожно Николай кугужат Порт-Артур олам Кореям, Манчжуриам шупшын налын ыльэ. Китай мыландэ Япония, Англия и моло кидыштат уло.

Китайыштэ 400 млион крэсаньык калык ила. Тушто фабрик, завод пашачэ калык пэш шагал. Садлан чиновник, купэч и моло пойан шамыч калыкым пизырэн илат. Пашачэ калык профсоюз ушэмыш погынаш тѳнальэ. Тушто Кантон олаштэ пашачэ калык пэш шуко. Шукэртэ огыл ик кѳртнѳ корны-

што пашачэ шамыч кугу забастовкам ыштышт.

Тунам шуко пашачэ шамычым лѳйэн пуштыч. 2 мартыштэ Пэкин олаштэ студэнт шамыч йошкар флаг дэн лэктын: „Кугужа вэк шогыншо, сар ышташ шонышо шамыч калыклан огэшкѳл“, манын кычкырэн коштыч. Нуным полиция лупш дэн кырэн 900 йыным сусыртышт.

Китайыштэ кызыт кок партия уло: иктыжэ—монархист-кугужа вэк, вэсыжэ—республика векэ шонышо шамыч. Нуно эрэ шкэ коклаштышт сарым ыштэн илат. Пашачэ калык шукыжо коммунист партия вэкэ шогат. Китай шэмэр калыкат эркын-эркын помыжалт тарвана. Кызыт гына пашачэ шамыч погынэн тыгай пунчал мутым ыштышт: „Эн ончычак вэс кугужа пойан шамычым поктэн луктына, варажым ышкэнан пойанлан пижына“.

Коммунист партия погынымо. 17 апрэлыштэ Москошто 12 каналан пѳтынь Россия коммунист партия погынымаш—с'езд почылдо. Тидэ с'ездыштэ тыгыдэ калык илыш нэргэн, фабрик, завод паша нэргэн, Совэт учрэждэниа сайэмдышаш нэргэн, крэсаньык илыш нэргэн мутланат.

Тыгыдэ калык кызытат пычкэмыштэ ила, тунэмшэ шамыч шагал. Садлан тыгыдэ калык совэт и партия пашам, моло калык дэн тѳрак ыштэн огэш кэт. Партия пашат нунын коклаштэ эркын кайа. Тыгыдэ калыкымат Совэт пашалан туныкташ кѳлэш. Ты мартэ тыгыдэ калык Совэт пашаштэ шагал. Ончыкшат тыгэ лийман огыл.

Фабрик, завод кызыт сатум шуко ыштэн луктыт. Сату ак шэргы-

лан кӧра, крӧсаньык кӱлӧш ӱзгарым налӧдӧн огӧш кӧт. С'езд сату шулд-эмдышаш нӧргӧн мутым пунчалӧш. Шуко сату йалышкат мийӧн шуын огӧш кӧт.

Совӧт учрӧждӧниан йӧрдымашыжӧ пӧш шуко. Учрӧждӧниалаштӧ шагал йыг кучьман лийӧш. Адак тӱрлӧбӧ учрӧждӧниаштӧ ожнысо сӧмынак крӧсаньык, пашачӧ калык дӧн пурын огыт мутланӧ. Тушко шӧмӧр калык аптыранӧн пурӧн коштӧш. Ончыкшат тыгак лийман огыл. Учрӧждӧниаш пурмо калыклан ышкӧ суртышкыжо пурымыла чучшо.

Налог нӧргӧн. Кызыт налог шотдымо шуко. Крӧсаньык тачӧ продналогым пуа, эрла труд-гуж налог, кумышто общегражданский, нилымыштӧ-школылан. Йужо вӧрӧ крӧсаньык 17 тӱрлӧбӧ налогым тӱлӧн илӧн. Адак могай налог тӱлаш вӧрӧшташым, крӧсаньык огӧш шинчӧ. Тыгай налог крӧсаньыклан пӧш нӧлӧ. Мо чоло налог тӱлаш вӧрӧштшашым шинчымӧгӧ, крӧсаньыкат ондагак йамдылкалӧн ила.

Тидлан лийын с'езд ончыкшо ик налог тӱлымым вӧлӧ ышта. Киндӧ налог тӱлымат вӧсӧмӧш. Киндӧ улан вӧрышто—киндӧ тӱлыман лийӧш, киндӧ шагал вӧрыштӧ—оксам, альӧ моло арвӧр дӧн тӱлыман лийӧш.

Урлык Полшымо. 1921-ий крӧсаньыклан пӧш кугу нӧлым кондыш. Калыкат, вольыкат пӧш шуко колӧн пытышт. Ӱдымӧ пасуат изӧмӧ. Совӧтский власть огӧш полшо

гын, крӧсаньыкат вашкӧ нӧлталт огӧш кӧрт. Урлык казна гыч пумылан кӧра, шужӧн вӧрыштӧ ӱмаштӧ крӧсаньыкат шуқырак пасум ӱдӧн. Озым пасу ӱдаш шыжым 15 млнон пут урлык пумо. Тӧнӧй ик ийаш урлык 20 млнон пут пумо. Шужӧн вӧрыштӧ 1921-ий шот гыч, 1922-ийыштӧ урлык укӧ дӧн ик ийаш мыландӧ вӧлӧ ӱдалтын.

1921 ий шотгыч 1922 ийыштӧ пасу пӱтынь Россиаштӧ 22% утларак ӱдалтын. (1921 ийышто—19 млнон 411 тӱжӧм дӧсатина, 1922 ий—23 млнон 610 тӱжӧм дӧсатина).

Ожно ӱдымӧ шот гыч 1922 ийыштӧ 68% мыландӧ ӱдалтын. 1922 ий шот гыч 1923 ийыштӧ озым пасу 10% утларак ӱдалтӧш маныт. Ожнысо шот гыч тӧнӧй 75% мыландӧ ӱдалтӧш.

1916 ий шот гыч 1922 ийыштӧ тынарӧ вольык кодын: имнӧ—60%, ушкал—63%, шорык дӧн каза—39% и сӧсна—51%.

Тыгыдӧ вольык шагал кодмылан кӧрат, крӧсаньык пӱтынь мыландыжым ӱдӧн кодӧн огӧш кӧт. Адак крӧсаньыкын плуг и моло ӱзгаржат шагал кодын.

Тӧрыс шагалан лийын, киндат шагалак шочӧш.

1911—1915 ий коклаштӧ лӧктыш дӧсатиналан тыгай улмаш:

уржа—59 пут, шыдан—47, шӱльӧ—58 пут. 1919—1921 ий коклаштӧ: уржа—34, шыдан—29, шӱльӧ—38 пут.

А. Эшкинин.

Тыгыдэ калык коклаштэ паша ыштышэ удырамаш шамыч погынымаш.

(2-е Всероссийское Собрание работниц среди женщин Советского Востока).

Март тылзэ 22—28 кэчыштэ Моско олаштэ, кэчэ лэкмаш вэл тыгыдэ калык ўдырамаш коклаштэ паша ыштышэ шамыч погынымаш лийэ. Тидэ погынымашкэ 12 рэспублика дэн автономный область гыч 18 дэлэгат тольыч. Тунэмаш коклаштэ, кэчэ лэкмаш вэл тыгыдэ калэк чот шэнгалан кодын.

Кугужа власть годым тыгыдэ калык чот пызырналт илэныт. Пэш чотшо шэнгалан ўдырамаш кодын. Шуко вэрэ суас тукум-Магомет вэра кучэн илышэ калык шамыч ўдырамаш (Туркэстан, Кавказ, Крым, Башкир, Суас Рэспублика) кызытат шўргыштым пэтырэн коштыт. Нуно Совэтыш пурэн огыт кэт. Пўрйэн шамыч ўдырамашлан нимо эркымат огыт пу. Удыр икшывым марлан вийэш пуат. Марижэ кунам шона, тунам поктэн луктын кэтэш. Удырамаш илыш пэш нэлэ. Совэт власть лиймы дэчын вара, законат вэсэмэ. Кызыт ўдырамаш дэн порйынгын эркыжэ (права) иктэ. Удырамаш пўрйынг дэн тўр совэтыш погынэн кэтэш, тудым тўрлэ вэрышкат сайлыман. У законым ўдырамаш шамыч шагал шинчат, садлан шуко вэрэ кызытат пизырналтын илат. Суас, башкир, киргиз, Кавказ калык и моло калак ўдырамаш коклаштэ туныкты-

мо паша 1920 ийыштэ ижэ тўнальэ. Удырамаш шамычлан клуб лудмо и икшывэ пўрт почылдын. Кызыт тўрлэ вэрэ ўдырамаш шамыч бэспартийный конфэрэнциашкэ лийыч.

Тыгай конфэрэнциашкэ ийын ўдырамаш шуко погынат. Шуко вэрэ шўргым пэтырэн коштым чарнышт. Удырамаш шамыч ончыко каймэ палэ.

Ты мартэ мэмнан ўдырамашат нэлын илыш. Мэмнан мари ўдырамашым лавран илыш, тўр паташ пэш чот пызыра. Мари ўдырамаш дэчын.—Молан пэш лавран илэдаман йодатгын, тыгэ каласат: Руш, суас ўдырамаш ситца вургэмым чиат, а мэ тўрлэна, садлан чыла пашаш шуаш огэш лий. Мари ўдырамаш коклаштэ тунэмшэ пэш шагал. Мари удырамашат Совэт сайлымашкэ пэш шагал мийат. Альэ мартэ партийный комитэтысэ ўдырамаш отдэл, мари ўдырамаш коклаштэ нимогай пашамат ыштэн огыт ул. Мари ўдырамаш шамычымат конфэрэнциашкэ погэн туныкташ кўлэш.

Погынымаштэ тыгай паша ышталдэ. Ты мартэ жэноддэл шамыч чыла вэрак ўдырамаш шамыч коклаштэ нимат ыштэн огыт ул. Пўтынэ тыгыдэ калык ўдырамаш коммунист шамычлан, жэноддэл дэн кэлшэн пашам тўналман. Учитэль и моло тунэмшэ шамычланат туныктыман. Йал, волость, уезд,

губэрна ўдырамаш погынымашым ыштыман.

Иаллаштэ ўдырамаш дэлэгатым сайлыман, нинэ дэлэгат шамычым волостыш, уэздыш погэн туныктыман. Удырамаш шамычлан тўрлэ курсым почман. Удырамашым Совэт, коопэратив пашалашкэ пуртыман. Удырамаш шамыч туныкташ кнагам, листовкам лукташ кўлэш. Шуко вэрэ ўдыр икшывым марлан вийэш пуат, альэ пыштэн кайат. Пыштэн каймэ вийэш пызырэн пужымы дэн тўр закон шотла.

Ты мартэ мэмнан мари ўдырамаш коклаштат туныктымаш паша шагал лийын. Ончыкшо мари коммунист шамычланат жэнотдэл дэн кэлшэн пашам тўналаш кўлэш.

Мари удырамашат пэш чот пычкэмыштэ, лавыран ила, чэр годым мужағчэ дэк коштэш.

Мари коммунист шамыч, ўдырамашым туныктымо тэмдан пашада.

Эшкына.

РСФСР-лан чоғэштэн коштшо флот кулэш.

Молан Россиаланат чоғэштэн коштшо флот кўлэш? А тэвэ молан. Вийан чоғэштэн коштшо флот дэч посна, Рэспубликалан илаш нэлэ. Чоғэштэн коштшо флот сар пашалан вэлэ огыл, молыланат кўлэш. Кызыт чыла кугужаныша-аэропланым пэш куатлын ыштат. Моло кугужаштэ тудлан шуко оксам пытарат: нуно сар дэч посна илэн огыт кэт.

Чоғэштэн коштшо флотым нымогайэ пушка дэнат сэғаш огэш лийэ. Кызыт моло кугужаштэ аэроплан кэчын йэшаралтэш.

Аэроплан ындэ ик шагатыштэ 300 мэягэ утла кайа, кушкэ 9 мэнгэ—нарэ кўза; ўзгардэн пырля 40 йығым нағгайэн кэтэш. Сар годым, сар арвэрым-пулэмотым, бомбым шуко коштыкта. Вўд ўмбалнат пушла коштын кэтэш. Шонатэт да ёрат. Тидым тунэмшэ иштат. Россиаланат чоғэштэн коштшо флот (авиация), йошкар армия гайак, пэш кўлэш. Мэ сар ышташ огына шоно. Совэт Властьым капиталист кугужа шамыч дэчын аралышашлан кўра кўлэш. Вэс кугужаныштэ власть пойанки-

дыштэ. Нуно нэмнан пашазэ вла-
стьянам эрэ пыгарашак шонат. Сад-
лан мыланна эрэ йамдэ лийын шо-
гашна кўлэш. Мэмнан аэроплан—
на шагал, тудым йэшараш, шукэм-
лаш кўлэш.

Аэроплан моло пашаланат кў-
лэш. Франция, Англия, Америка,
Япония моло кугужаныштат, аэро-
план дэн тўрльб пашам ыштат.
Тушто шуко йыгым, почтым мо-
лымат олагыч олашкэ, ик кугужа
гыч вэс кугужашкэ коштыктат.

Аэроплан мэмнан Россия дэн
Гэрмания коклаштэ арньалан кок-
кум кана коштэш: тўрльбо сату дэнэ
почтым, адак йынымат коштыктат.
Кызыт Россия дэн Пэрсия коклаштат
коштэш. Авиация тўрльбо пашаштэ
пэш ктгу пайдам ыштэн кэртэш:
чодыра йўлымашым йёрташ, млан-
дэ планым ышташ, ола гыч олаш
увэр коштыкташ полша.

Мэмнан республикалан авиация
пэш кўкэш. Мэмнан Марий Обла-
стыланат аэроплан пэш кўлэш. Мэ
кожла (чодра) лонгаштэ илэна. Ни-
могай сай кў корнына, кўртнбй кор-
нына, адак вўд корнынат укэ. Кож-
лаштэ маскала нимом шинчыдэ
илэна. Аэропланлан корно огэш
кўл, тудо кайыкла чоңгэштэн кош-
тэш. Садлан ончык илыш, чоңыш-
тэн коштмо илыш лийэш. Ончыкшо
кўртнбй корнынат кулэшыжэ огэш
лий. Марий калыкланат тидэ нэр-
гэн умлыктараш кўлэш.

Чоңгэштэн коштшо флотым ыш-
таш общэствам почаш, оксам, и
моло ўзгарым погаш кўлэш. Марий
шамычланат чоңгэштэн коштшо
флот ышташ полшаш кўлэш.

**Республикалан чоңгэштэн кошт-
шо флот кўлэш. Чыланат тудлан
полшыза.**

Выставка нэргэн.

(Всероссийская сельско-хозяйственная выставка).

Тэнэй Москошто 15 август тылзыштэ пүтынь Россия көргө крэсаньык турмыш, шурно выставка почылдэш.

Лэнин йолдаш выставка нэргэн тыгэ каласыш: „Выставкан пайдажэ пэш куго. Выставка ышташ чыла Совет учрэждэниа шамыч полшыман. Выставка сай лийжэ“. Выставкалан 54 дэсатина кумдык вэр йамдылымэ. Тушто кызыт вэрым тёрлатат, толшо шамычлан суртым ыштат, кондымо ўзгар ончыкташ повильоным и молым ыштат.

Выставкаштэ чылажэ 1 млион крэсаньык да тунэмшэ икшывэ шамычат толшаш. Выставка 15 август гыч 15 октябрь мартэ лийэш.

Выставкаштэ чылажэ 18 отдэл лийшаш. Молан выставка ышталтэш?

Крэсаньык тёрльэ вэрэ тёрльэ шурным ўда, тёрльэ вольыкым куча и тёрльэ амал рэмэсла дэн ила. Иужо вэрэ кум пасу дэн илэн, дэсатиналан 35-40 пут киндым налын, тыгыдэ вольыкым кучат. Вэс вэрэ 6-8 пасу дэн, тёрлэ тэрысым кышкэн (искусственное удобрение) дэсатиналан 100-150 пут киндым налын поян илат. Иужо вэрэ тёрльэ рэмэсла дэн илат.

Россиасэ крэсаньыкын сай дэн осал изышыжым выставкэш вэлэ ужаш лийэш.

Выставкашкэ толшо крэсаньык, сай ужмыжым монгыштыжат ышташ пижеш. Россия нужна гынат,

шуко вэрэ сайжат уло. Выставкаштэ пүтынь Россиасэ крэсаньык илыш ончыкталдэш. Россиаштэ адак тёрльэ калык ила, садлан нунын илышыштымат ончыктат.

Выставкаштэ тыгай губэрна крэсаньык илышым ончыктынэшт.

Воронеж. Губэрна шолдыра сорт шыдагым, уржам, ошмаш шочшотарым, ушкал дэн шолдыра шорыкым. Крэсаньык вынэрдэн шовычым Оравам.

Орел губерна. Пасуэш ўдымэ мўшудым Орел губернаштэ пэш мотор, вийан имным кучат, тутат лийэш.

Нижегородски губ. Горбатов уэдысэ шолдыра вольык дэн сёснам.

Ярослав губ. „Ярославка“ манмэ пэш мотор урлык имным.

Тамбов губ. „битюг“ имныжым, приокски манмэ ушкал дэн шорыкым, Шацкий и Козлов уэзд — пакча саска дэн моло йэмыжым.

Архангельск губ. Ашнымым шордо, лу дэн ыштымэ ўзгарым, чодыра кайык дэн кол кучымо пашам Холмогорский шолдыра вольыкым.

Вологда губ. Скипитар, тэгыт, смола и моло сатум.

Вятка губ. Кустарь шамыч ыштымэ ўзгарым.

Чуваш область. Чылтак чуваш илыш ончыктымо лийэш: Чуваш пёрт, сурт, пакча.

Моло губерна молы выставкаш кондымыжым чылажым огына возо.

Кажны губерна ышкэ илышыжым ончыкта. Тидэ выставкаштэ мари илыш шот ончыктымат лийэш.

Тидэ выставкашкэ вэс кугужагычынат турльö сату дэн толшо лийыт.

Сай, мландым ўдэн поян илышэ 10 уэд дэн губернанан тыгай пöлк (прэмиа) лийэш.

Губэрна шамычлан: 1) йал шамыч волгалдараш ик кугу элэктричэски станция, 2) оласэ „крэсаньык пöрт“ почаш арвэр пуалдэш 3) альэ 2 трактор (пар дэнэ куралшэ шолдыра машина) тўшка (отряд)—25.000 шöртнö тэнгэш. 4) куралмэ, ўдымэ машина шамыч.

10 уезд: 1) Ик уезд дэчын тў-

вытак продналогым огыт нал, 2) 3 уезд дэч—50% гыч вэлэ налогым налыт 3/6 уезд—25% гыч вэлэ продналог тўлат.

Налшаш продналог уезд көргошак кодэш. Котшо кинды дэн уезд көргысэ калык паша ышталдэш. (кўвар, школа и моло*). Кулак шамычлан продналогым садак тўлыктат.

Мари шамыч! тэат тидэ выставкашкэ толын ончэн кайыза. Кузэ и мом выставкашкэ колдаш лийшашыжым тэндандэнысэ выставочный комитэтэдэчын йодса.

*) Выставкашкэ узгар кондышо крэсаньыклан пöлкө посна пуман лийэш.

Владимир Ильич Ульянов (Ленин).

Владимир Ильич Ульянов-Ленин тазалыкшэ хэргэж.

Владимир Ильичым пүтынь туньасэ калык шинча. Тэнэй 22 апрэлыштэ Владимир Ильичлан 53 ий тэмэ.

Тудо 25 ий годсэк коммунист (большевик) партиам вуйлатэн шога.

5 ий годсэк Совет Народных Комиссаровын председательжылан

шога. Октябрски рэволюция дэчын вара тудлан пэшак шуко пашам ышташ вэрэштэ.

Тынарэ пашам ыштымаштэ күртнэ гайэ вийан йынгат чытэн огэш кэт.

Владимир Ильич умаштэ май тылзыштэ ок кэт лийэ. Октябрь тылзыштэ парэмын, угыч пашалан

пижэ. Декабрь тылзыштэ Лэнин йолдашлан доктыр шамыч паша ыштымэ огыл, газэт лудашат ышт шўдō.

Туд дэчын вара тōрланэн, адак Лэнин йолташ парэмэ и газэтышкат возэн шогыш. Тэнэй, март тылзыштэ, тудо пэш чот ок кэт лийэ.

Вўр сай коштмым чарнымылан кōра, пурла йол дэн пурла кидшэ тарванылмым чарнышт, мутланэнат пэш сай огэш кэт ыльэ.

Тыгэ нэлын чэрланымыжлан лийын, март тылзыштэ вэс кугу-жагычын пэш чот шинчышэ профэссор шамычым шўдыктышт. 22 мартыштэ вэс кугыжагычын толшто: Гэншэн, Струмпэл, Минковски, Ноннэ, Форстэр, Бумкэ

профэссор шамыч, Россиасэ Крамэр профэссор, Кожевников доктор, Семашко Наркомздрав (калык тазалык ончышо комиссар) погынэн Лэнин йолдашым ончышт.

Владимир Ильич чот туйо гынат, эркын-эркын йōршōш тōрлана, манын нуно каласышт.

Тидэ ончымо дэчын вара Владимир Ильич кэчын парэмаш тунгальэ. Кызыт мутланэнат кэтэш, кидшэ дэн йолжымат тарватэн кэтэш.

Вашкэ Владимир Ильич йōршōш парэмын, ожнысылак пўтынь шэмэр калыкым вуйлатэн шогаш тўналэш.

Вийан лийжэ Владимир Ильич.

1 М а й.

1889 Ийыштэ Париж олашкэ пўтынь тўньасэ пашачэ калык делэгат шамыч погынэн ыльыч. Тиде погынымаштэ ий йыда 1 май шэмэр пашачэ калык пайрэм лийжэ манын мутым пунчалыч.

Кажни ийын 1 майыштэ пўтынь тўньасэ пашачэ шамыч погынэн урэмыш поян—капиталист ваштарэш „пашам 8 сагат ыштыман лийжэ,“ „сар ынжэ лий“, ик йэшла илы-

мэ (социализм) лийжэ“ манын лэктыт.

1890 ийыштэ 1 май пайрэмым пўтынь тўньасэ пашачэ калык ыштышт. Тидэ пайрэмым пашачэ калык сар тўналмэ 1914 ий мартэ ыштэн илыш.

1915 ийыштэ поян кашак Франция, Англия, Гэрмания пашачэ калыкым ондалышт, садлан 1 май пайрэमत ыш лий.

Россиаштэ 1 май пайрэмым пашачэ шамыч 1891 ийыштэ ышташ тўналгыч.

1902 ий 1 майыштэ Росиа пашачэ калыкурэмышлэктын коштыч.

Тунам пашачэ шамычлан полиция, казак шамыч дэн крэдалаш вэрэштэ.

1905 ийыштэ 1 май пайрэм адатат куатлэ лийэ.

1906 ийыштэ пўтынь Россия пашачэ калык, пашам чарнэн урэмышкэ лэктын митинг, забастовкам ыштышт.

1906—1912 ий коклаштэ 1 май пайрэм ыштымэ чарныш.

1912 ийыштэ пашачэ калык угычын тарваныш.

1917 ийыштэ „сарым чарнэн, пойан ваштарэш тарваныза,“ власть Советлан лийжэ“ манын пашачэ шамыч коштыч. Совет власть лиймэ дэчын вара, Росиаштэ 1 май пайрэмым пашачэ калык ласкан ышта. Моло кугужаштэ капиталист шамыч 1 май ышташ кызэтат эркым огыт пу.

1 май пайрэм ыштымылан капиталист шамыч шуко пашачэ калык вўрым йоктарышт.

1 май пўтынь тўньасэ нужна, шэмэр калык пайрэм.

Патриарх Тихонин йыпшыжэ тэмэ.

Фэвральски рэволюция лиймы дэчын ончыч, пўтынь чэркын пашам Синод вуйлатэн шогыш.

1917 ий октябрь тылзыштэ поп тўшка погынэн синод олмэш патриарх Тихоним (фамилиажэ Бэлавин) сайлэн шогалдышт.

1918 ийыштэ Сов. Власть вэра нэргэн дэкрэтым лукто. Тидэ дэкрэтыштэ тыгэ каласымэ:

1) кэч кэат могай вэрам шона, тугайым кучэн кэтэш, огэш кучыгынат лийэш.

2) вэра паша—кумалмэ, калык-лан ынжэ мэшайэ, закон коклашкэ ынжэ пуру.

3) Чэркэ ушэмын ўзгаржэ (собственность) лийман огыл.

4) Пўтынь чэркэ ўзгар, мыландэ, сурт и моло—калыкын, кумалын илышылан кумалаш кўлэш ўзгарым нунылан пуаш.

Тидэ дэкрэт лэкмэ почэшақ патриарх Тихон, Совет власть законом ида колышт манын, чэркылашкэ шыпак кагазым колдыш.

Тудо ышкэ воктэнжэ ошо шамычым погаш тўчыльэ. Николай кугужалан, Екатэринбург олаштэ илымыжэ годым просфора дэн тыгай кагазым колдыш: „йумо полша гын, мэ тыйым вашкэ тушман большэвик кидгыч утарэна“.

Тудо Совет Властьым чэркылашатат каргыш (анафема).

Дэникин, Краснов, Колчак

Врангэль гэнэрал шамычланат тўрлын полшыш.

„Мощи“ манмэ калык ондалчыкым Совет Власть почэдаш тўналмэкат, Тихон, почэдаш ида пу манын, кагазым колдэн шогыш. Тихонын осал паша ыштымашыжым шотлэнат от пытарэ.

Поп шамыч тыгэ туныктат: вэсэ вэсыланда полшыза, йўратэн илыза“. 1921 ийыштэ Йул воктэнысэ калык шужэн колымо годым, вара поп тўшка дэн Тихон полшыш мо?

Совет Власть шужэн илышэ шамычым пукшаш, чэркылаштэ ший, шўртнэ, чинчым погаш манын дэкрэтым лукто.

Тихон тидэ дэкрэт ваштарэш шогальэ. Пўтынэ чэркылаштэ „Нимомат Советски Властьлан ида пу, пушо поп шамыч дэн калыкым каргэм“, манынын чэркылашкэ кагызым колдыш. Тудо кагаз почэш Шуйа, Смоленск адак моло вэрэ чэркэ ўзгарым ынэшт пу ыльэ...

Тыгэ Тихон Совет Властьым сэнаш тўчэн тўрлын толашыш.

Мари „Осал йыңын кунам гынат йыпшыжэ тэмэш“, манэш. Тихонынат йыпшыжэ ындэ тэмэ. 24 апрэлыштэ тудлан Москошто сут лийэш. Тидэ сутышто шэмэр калыклан осал паша ыштымыжэ чыла чарашкэ лэктэш.

Корамас.

КАЛЫМ ТУНЫКТЫМО ПАШАМ КУЗЭ ВИКТАРЫМАМ.

Тўрлэ сар Совет Властьын шуко вийжым пытарыш. Туныктымо пашат чот изэмэ. Окса укэ дэнэ шуко школа, клуб, лудмо пўрт молымат пэтыраш вэрэштэ. Калык туныктымо паша изэммэ нэргэн шуко олышаш укэ-чыла йыңат шинча. Оныкшо кузэ туныктымо пашам виктарыман, тидэ нэргэн мутланаш кўлэш. Туныктымо паша-калык паша. Пашазэ-крэсаньык калык полша гын вэлэ, туныктымо пашамат ончыко колташ лийэш. Х-канасэ Россиасэ Совет Кугу По-

гынымаш тугэ пунчал каласыш: Калык туныктымо пашалан Совет власть уло вийжэ дэнэ полшыжо. Казнагыч калык туныкташ пумо окса гына огэш ситэ. Саддэнэ, Совет погынымаш, крэсаньык полшыдэ йалысэ школа шамычым кучаш вий ок ситэ, манын каласыш. Крэсаньык полшымо дэнэ вэлэ уло школым угыч почаш лийэш. Адак школа лан полшымо дэн вэлэ огыл, учытыл шамычымат ашнаш кўлэш. Кызыт учытыл шамыч йорлын илат. Казна пуумо

окса гына учытыллан кочкашыжат ок ситэ. Учытыллан вургэм, кнага, газэт и молат күлэш. Нужнан илышэ учитэл икшывымат сайын тунуктэн огэш кэт. Шужэн илышэ учытылын вуйышкышо тунуктымо паша кунам пура.

Крэсаньык икшывыжым сайын тунуктынэжы гын, учитэлланат полшыжо.

Лэнин йолташ учытыл нэргэн тыгэ воза: „Пашазэ дэнэ Kräсаньык учытыл, кугун тунэмшэ, ушан, сай йың лийышт. Совэт Россиасэ учытылым, буржуй пойан кугужасэ учытылын шамыч дэчын сай лиман. Мэмнан учытылна тошто учитэль шамыч дэч утла тунэмшэ лийышт. Кугун тунэмшэ учитэль шамычым йамдылаш куштылго огыл. Кэнэта пижын чарныман огыл. Чарныдэ, изин-изин тұрлын учытыллан полшэн шогыман. Учытылын качкаш-йуашыжат, вургэмжат ситэн шолгыжо.

Вара тудо книгам, газэтым лудын, полганым шинчэн калыкым тунуктын кэтэш“. Ожнысо учытыл—кугужан чаракшэ гайылыыч. Совэт Россиасэ учытыл—Совэт властылан полшышо лийман. Учытыл йалысэ Kräсаньыкым буржуй дэчын ойрэн оласэ пашазэ дэнэ кэлыштарэнушыжо Лэнин йолташ манмыла, йалысэ Kräсаньык дэн оласэ пашачэ ушнэн илат гын, кугу пайда лийэш. Пашачэ калык йалысэ Kräсаньыкклан тұрлын полшэн шогыман-шэф лийын нуно Kräсаньыкклан тыгэ полшэн илат гын, йаллашатат шуко шokolат, лудмо портат почылдыт. Kräсаньык дэнэ пашазэ калык ушнэн илымы пашам кэ ыштэн кэтэш? Учытыл шамыч. Садлан учи-

тыл шамыч Kräсаньык дэчын ордыжгыч коран коштыман огыл. Kräсаньык дэнэ пашазэ шамычым школаштэ тунуктыжо. Калыкым школаштэ погэн тунуктыжо.

Совэт Властын дэкрэтым, и моло законом калыклан умлыктарэн пуман. Тунуктымо нэргэн күчыкынжэ тыгэ каласаш лийэш:

1. Калык тунуктымо пашам күзэ гынат ончыко колтыман. Казна окса гына огэш ситэ. Сад дэнэ йалысэ Kräсаньык общества шамыч „Отдэл народного образования“ пёлка дэнэ договорым ыштэн школылам кучыман.

2. Шужэн илышэ учытыл, Kräсаньык икшывым сай тунуктэн огэш кэт. Садлан йалысэ Kräсаньык шамычлан учытылан полшэн илашышт вэрэштэш.

3. Йалыштэ книга, газэт, кагаз карандаш и моло тунуктымэ ўзгарукэ. Тидэ коклаштэ оласэ пашачэ шамычлан полшашышт күлэш. Фабрик дэн фабрик завод дэнэ завод ушнэн йал школылан полшэн кэтыт. Пашазэ дэнэ Kräсаньык вэсэ вэсылан полшыман.

4. Йаллаштэ тунэмшэ йың-учытыл вэлэ. Kräсаньык дэнэ пашазэ ушэм ышташ учытыл вэлэ полшэн кэтэш.

5. Ты мартэ Kräсаньык, тунуктымо пашам-пашалан шотлэн огыл, школылан шагал полшэн.

Тунэммын пайдажым Kräсаньыкклан ончыктэн пуаш күлэш. Тудлан лийын пашачэ, Kräсаньык калык шамычлан огыл Шэмэр калык шамычлан вэсэ вэсыштлан полшкэлэн илаш күлэш. Тунам калык илышат куштылго лийэш.

А. Кедрова.

Рвэээ Коммунистичэский Интернационал ушэм.

Вэсэ вэсылан полшэн илышашлан, пүтынь тунья ырэвээ шамыч иктыш Рвэээ Коммунистичэски Интернационал ушэмыш ушнэныт.

Сар дэч шуко ончыч Швэйцариа, Норвэгиа, Швэциа, Италия и моло кугужасэ рвэээ шамыч ик ушэмыш ушнэныт ыльэ.

Нуны пашам Карл Маркс туньктымо почэш ыштышт.

1907 ийыштэ Германиаштэ Штутгарт олаш түрлөб кугужасэ рвэээ шамыч погынэн, *рвэээ ушэмыш*—Интернационал Молодэжи, манмым почыч.

Тунам рвэээ ушэм пэш шагал улмаш. Россия гыч ик дэлэгатат мийэн огыл. Варажым рвэээ ушэм шукэмаш тунгалын.

Рвэээ Интернационалын пашажэ Карл Либкнэхт ончыктымо корно дэнэ кайэн.

1914 ийыштэ сар тунгалмэкэ, рвэээ калык,—*сар ок кұл, сар пойанлан вэлэ найдам конда*,—манын туньктышт. Тыгай паша пойанлан ок кэлшэ, садын дэнэ нунын тарзышт *Рвэээ Интернационалын* йатыр члэнжым лүэн, сакэн тьурмаш шуктышт.

Тугэ гынат рвэээ калык чакнэн огыл, 1915 ийыштэ Бэрн олаш погынэн,—сар ваштарэш уло вий дэн крэдалаш күлэш,—манын мутым пунчалыч. Пүтынь туньбасэ ырэвээ шамыч тудлан лийын каж-

ни ийыш сэнтябрь тылзын пэрвэй рушарнаштэ пайрэмым ыштат.

1917—1918 ийыштэ сар кугу орлыкым ужын куатлынак пойан ваштарэш тарванышт. Германиаштэ пашазэ рвэээ шамыч отрядыш ушнэн, Карл Либкнэхт дэнэ Роза Люксенбург—Носкэ дэн Шэйдэман ваштарэш чот кучэдалыч.

Вэнгрия дэн Бавариаштэ революциа лиймэкэ, рвэээ калык туштат крэдалыч. Рвэээ шамыч Совэт Россия ваштарэш крэдалашат пойан кугыжа шамычлан эркым ышт пу.

Совэт Россияштэ шужышо шамычлан рвэээ калык полшаш эн ончыч тунгальэ.

Россия Коммунистический Рвэээ Ушэм моло кугужасэ ырэвээ шамычланат кугу полишым ыштыш. Пашачэ рвэээ тужэм дэнэ Красная Гвардиашкэ пурьшт. Колчак, Дэникин, Юдэнич, Врангэль ваштарэш ырэвээ шамыч крэдалыч.

Рвэээ Ушэм кэч куштат пэш чот полшэн шогыш. Йошкар флотышкат рвэээ ушэм, ала мыньар тужэм члэнжым мобилизоватьлэн колдыш.

Коммунистический Интернационал лиймэкэ, 1919 ийыштэ Рвэээ ушэмат ышкэнжым „Коммунистический Интернационал Молодэжи“, ман лумдыш.

Тыгэракын эн первэйсэ изи рвэээ ушэм, тўньа мучко шарлэн кайыш. Кызыт пўтынъ тўньа ўмбалнэ рвэээ калык иктышц ушнат. Америка, Африка, Китай, Йапония, Пэрсиа, Турция, Европаштэ орла-

нэн ылышэ рвэээ калык пожалдыч. Кызыт 49 кугужанысэ рвэээ калык ушэм Рвэээ Коммунистический Интернационал ушэмышкэ пурэныт.

Йушкан.

Элэктричэски станциам йалэш кузэ почман.

Ожно сар тўналмы дэчын ончыч тўрлэ ўзгарат шулды ыльэ. Тугэ гынат крэсаньык элэктричэство лампым олаштэ вэлэ ужын илэн. Совет Власть лиймы дэчын вара, йаллаштат шуко элэктричэски станция почалдын. Кызыт элэктричэствын пайдажым крэсаньык-ат умлэн нальэ. Элэктричэство лампэ крэсаньык „колья ушма“ манмэ дэчын куатлы волгыдым пуа.

Чылажым шотлэт гын, элэктричэство красин шот гыч шулдэш толэш.

Тудэ ий коклаштэ Кострома, Новгород, Владимир, Ярослав, Иваново-Вознесенск, Моско губэрналаштэ пэш шуко элэктричэство станция почылдыч.

Кострома губэрнасэ Шунгинская станция 75 йалыштэ 5700 крэсаньык суртым волгалта.

Новгород губэрнаштэ 9 станция

226 йалым элэктричэства дэн волгалта. Элэктричэски станциам почаш кэч куштат лийэш. Йал воктэн вўд уло гын, тудлан вўд оравам ыштэн вакшэшат шындаш лийэш.

Динамо машинам изи вўдат, мардэж вакшат пўрдыктэн кэтэш. Элэктричэски станциан тыгай арвэржэ лийэш: 1) машина пўрдыктымэ вўд орава, 2) элэктричэство пушо машина-динамо машина, 3) воштыр, мэнггэ, лампэ и моло.

Имньат пэлэ вийан гай машинья 40—50 кугу лампым чўктэн кэтэш. 15 имньэ вий гай машинья 250 крэсаньык суртышто 500 лампым волгалдарэн кэтэш. 250 сурт волгалдараш 15 вийан машинья кўлэш.

Паровой машинья (вўд воктэн тудо огэш кул) 3500 шўртньэ тэнгэм шога.

Динамо машинья (элэктричэство

пушо)—1000 тэнгэ (воштыр, мэнгэ и моло ўзгар—3000 тэнгэ, суртлаш пурташ—2500 тэнгэ, сурт көргыштэ ыштылаш—2000 тэнгэ. Чилажэ 1200 шөртньэ тэнгэм шога (окса эрэ вола да, садлан тошто шот дэн шотлат).

Ик лампан сурт озалан 24 тэнгэш шуэш, вўд орава дэн пөртшө станция лийэш гын, 1 лампэ 17 тэнгэш вэлэ шуэш.

Апрэль тылзыштэ 1 шөртньө тэнгэ—25 млион кызытсэ тэнгэм шога.

Кызытсэ окса дэн шотлэт гын, 1 лампэ 425 млион тэнгэшкэ шуэш.

Электричество станция, почмо годым гына шэргэш шуэш, варажым тудын роскотшо пэш изэ.

Йал дэнэ кэлшэн приговорым пуэт гын „ЭЛЕКТРОКРЕДИТ“ лүман учрэждэниа иал станция почаш армэш оксам пуа. Тидэ электрокредит машинамат, оксамат и станциямат ыштэн пуа.

Тудлан оксам срок дэн ик ий огыл, вич ийат эркын-эркын түлэн шогаш лийэш.

Йал дэнэ приговорым ыштэн электричество станциям почэдыза.

Коопэратив дэн артэл уло гын, тудын пайдажэ дэн электрически станциям почаш лийэш. Адак йал воктэнысэ вакшым обшэства дэн кучэн, пайдажэ дэн электрически станциям почаш лийэш.

Корамас.

Урлыкашым йамдылыза.

Вашкэ ага шуэш. Иамдылалдаш тұналаш врэма. Урлыкашым куштыра шудо нөшмө дэч ойраш күлэш, адак шурныжымат ик гай нэлэ, шолдыра, аружым вэлэ, ўдаш күлэш.

Нуштырам ида ўдө.

Урлыкаш шурно, урлыкаш нөшмө куштыра шудо кычкэ дэч, рок дэч, арва дэч эрыктымэ лийаш күлэш.

Нэмнан крэсаньыкын урлыклан. Йамдылмэ шурныжым налын, пэш тыршэн эрыктэн ончэт гын 100 крэмга шурнышто—уржаштэ 4 кр.,

шульышто 5 кр., йытыныштэ 4 кр.—куштыра шудо нөшмө лэктэш. Шотлэн налат гын ик уйэзд көргыштэ урлыкаш шурно дэнэ пырля кумло вич түжэм пут куштыра шудо нөшмө ўдалдэш—йэстиналан 30 крэмга толэш.

Киндэ шагал шочмо шукыжым куштыра шудо дэч. Тэвэ молан. Тэрыс шагалан көра мэ шукыжо—годым ангам ситышын виангдэн огына шукто. Нэмнан ангаштэ шурнылан күлэшлык вий эрэрагак окситэ.

Ана ўмбалнэ 100 пут шурнылак, 150 пут олымлык вий улмаштэ йамдар урлыкым ўдэт гын тидэ уло вий чыла шурнышко, олымышко савурна ыльэ. Куштыра шудо нёшмат пырля ўдалтмыждэн тутат пайыш пура, садлан шурнат шагал шочэш.

Куштыра шудын осаллыкжэ.

Куштыра шудат илынэжэ. Садлан нунат тавалэн, шурно дэч абкалэн мыландэ вийым шубшыт.

Шуко тўрлө куштыра шудыжо (покро, торгавуй, киндэвуч да мойын), шурно дэч талын кушкын, шурным пызырат. Тугай шурно альэ йөршөш йомэш, альэ куньыри вуйан лийэш. Садлан мэ 100 пут шурно шочыктышашлык аґа ўмбач 50—60 пут шурным вэлэ налына.

Чот тэрысан аґаштэ куштыра шудо пэш орэн кушкыт. Малландын уто вийжым шупшын талышнат, шурным пызырат.

Пакчаштэ, койа йыраныштэ куштыра шудо силом манмэ сэмынак кушкэш. Иўр почэш шокшо кэчыштэ тый эрдэнэ сомыло, каслан адак йыран ужаргын койаш тўналэш. Тыгэ вийэш кушкын, шурно пэчыштат, пакчаштат куштыра шудо шурным, ўдымө саскам пэш тўлыыштара, шуко зианым конда. Тидым шынчэн урлыкаш шурным, нёшмым куштыра шудо нёшмө дэч пэш чот тыршэн ойраш (сортироватляш) кўлэш.

Сортироватльыдэ ўдымын адак вэс йоґылышлыкшат уло: шуко шытэн кэртдымэ шурно мыландыш войзын арам лийэш.

Тыгылай йамдылымэ урлыкашым шытыктэн ончымаштэ, 100 пырчэ чыг—уржа 87, шўльө 76, йытын 96 шыта, молыжо мыландыш арам кышқалдыт.

Шотлэн налат гын йэстиналан уржа 1 путат 24 крэмга, шўльө—3 п. 33 крэмга арам кышкэн локтылалдэш.

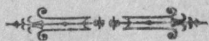
Урлыкашым шытыктарэн ончыза.

Кэч могоат урлыкашымат шытыктарэн ончыдэ ўдаш ок йөрө. Тыгэ от ыштыгын ондалалдашат лийэш. Шытыктараш тыгэ кўлэш:

Урлыкаш гыч (ойрыдэ) 100 пырчим шотлэн налаш; Йашлыкэш; альэ кёршөкэш пушкыдо мыландым шараш; тужак шотлэн налмэ пырчим тёр ўдаш; ўмбачжэ изишак рөк дэнэ лэвэдаш; вўдым шавэн мыландыжым нёрташ, вара шокшо вэрышкэ (оґа ўмбак мойын) шындаш. Мыландылан кошқаш пуаш огыл, эрэ вўдым шавэн вўдыжгым кучаш. Кок кум кэчэ гыч шурно озым лэктэш. Тунам шотлэн налын урлыкын лэктышыжым палаш лийэш. Уржан, шўлын; шыдаґын шожын адак моло тўрльө шурнын шытэн лэкмыштым 4—5 кочэ клэвэрыным 7—8 кочэ вучаш мийэш.

Адак лапчыкэш кылдэнат шытыктараш лийэш. 100 пырчымак шотлэн налын, лапчыкэш кылдэн пэл сутка вўдыштө лөчыктарэн кикташ, вара кошкымыжо дэч эрэ нёртэн шогэн шокшо вэрыштэ кучаш.

Тыгэ сайын ойрэн, шытыктарэн ончэн йамдылымэ урлыкашым ўдэт гын, урлыкаштэат шагал кайа ышкэжат от ондалалт.

Олыкым уэлмдыза.

„Олык шурно пасун аважэ“, Ман-мэ шомак уло. Тидэ чын: сай олык шудым шуко шочыкта, шудо ток улмаштэ вольыкат йэшаралдэш, тэрысат шукэмэш, шурно пасуат виангэш, шурным сай шочыкташ тўгалэш.

Тыгэ гынат мэ олыкым ончэн моштымашна укэ. Олык воктэн нэмнан чыла пашанажэ — оргаж дэч эрыктымаштэ да, шудым солэн, удрэн оптэн наггаймаштэ. Олыкат шурно пасу дэнэ иктак. Сай ончэт гын вэлэ шудымат шуко налат; от ончо гын, пачалан пукшаш ситышэ дэнат эртарэт. Садлан олыкымат ончаш тўнэмаш кўлэш.

Тўрлө олыкым тўрлын ончыман. Ночко олыкым коштыман, ырэгэнчагшэ олыкым тырмалыман (шўрыман), чот тоштэмшэ олыкым куралыман, тырмалыман, тўрло сай шудо нөшмым ўдыман.

Кузэ ночко олыкым коштыман?

Лап вэр гыч тайыл поштэкыла тўн канавым аршын кэлгытаным кўнчыман, сэржым йоштэкым ыштыман, мыландыжым олык мучко шалатыман. Олыкын ночколыкшым ончэн кўлэш нарэ өрдыж тыгыдэ канавэ шамычым ыштылман. Тыгыдэ канавэ шамычым тун канавэ дэкыла кошар угыл дэнэ кўнчэн намиэн мучашыжым кагыртэн (тыртэштэн) пуртэн колдыман. Тыгэ ыштэт гын тўн канавэ огэш мушкылт. Канавэ пундашэш куштыра погынымо сэмын эрыктэн шогыман.

Мөдө вуй шамыч уло гын төрла-тылман, омарталам луктэдыман (куклыман).

Кузэ тоштэмшэ олыкым уэмдыман?

Кэч могайэ шудат, шурнат пушкыдо мыландым йөрата. Пушкыдо, оварнэн шогышо мыландышкэ йуж (воздух), шокшо пурэн шога; мыландым виангдэн шогышо бактэри (шинчалын кайдымо тыгыдэ чонан шамыч) тўлэн шогат; тошто шудо вож, тўрлө куштыра вашкэ шўын тэрысыш савурнат; илэ шудо вожшо шарлэн шуко игым колда. Садлан олыкымат пушкыдэмдэн, овартэн кучаш кўлэш. Тостэмшэ, пэнгыдэмшэ, ырэгэнчагшэ олыкым тыгэ уэмдыман: ырэгэнчым пытараш—шошым ондак, мыландэ кылмэ годымак, олыкым шэмэммэшкыракшак тырмалаш кўлэш.

Пушкыдэмдышаш олыкым мыландэ топланымэк (альэ шыжым) тырмалыман. Тырмалаш кажнэ ийын кўлэш. Олыкым шэмэммэшкыжэ тырмалэн сай шудо нөшмым изишак шавкалэт гын адакат сайрак лийэш. Тырмалымэ олык йэсатиналан 25—30 пут шудым утыжым шочыкта. Пэш чот шонгэмшэ, сарэмалтшэ, ырэгэнчагшэ олыкым тырмалэнат уэмдаш йөсө. Тугай олыкым куралыман.

Кузэ олыкым куралыман, виангдыман?

Чот сарэмалтшэ, ырэгэнчагшэ олыкым сайын куралын, Рандаль манмэ тырма дэнэ (укэ гын кўрт-

ньо тырма дэнэ) сайын тырмалэн, 2—3 ий шўлым, шўльо дэнэ йбрэ викым (шурно пурса), альэ йытынм ұдыман.

Вара шуко ийаш шудо шамычым (клевер, тимофеевка, костер, еж, мятлик, овсяница) ўдэн уэш олыкыш савурман.

Куралмэкэ олыкыш тэрысым кышкыман. Тэрыс ана ўмбака кышкымэ нарак лийаш кўлэш.

Тэрыс укэштэ компостым кышкыш лийаш (Тўрлө куштырам—шўшө парэнгэ, шудо вурго, лыш-таш, лу, тўрлө—тўрлө кудо ко-класэ куштырам погэн шўктымьм—компост маньт). Тыгай компостым йэстиналан 600 пут гыг 2,000 пут маркэ кышкыш лийэш. Тэрысым олыкышко каждыд 4—5 ий гыч кышкыман.

Ломыжа толыкым пэш сай виан-да. Иэстиналан 40—70 путым ша-

выман. Ломыжым погымо голым нўрымыждэч аралаш кўлэш. Ночко ломыжын вийжэ шагалэмэш.

Олыкышто вольык кўтымө нэргэн.

Олыкышто вольык кўтымө пэш кугу зианым конда. Вольык олыкым тошкэн пэγγыдэмда; шудым вож-шыгэ шупшын луктэш; тошкэн ла-кылам ыштылэш; лакэшыжэ вўд погынэн шудо вожым шўкта; пэγγыдэмшэ олыкыш йуж, шокшо ви-тэн ок кэрт; бактериа ок тўлө, шудо шочмым чарна.

Олыкышто вольык кўтымьм чарнаш саскавож (корнеплод) ша-мычым (турнепс, свекла), клеверым ўдаш тўнгалаш кўлэш. Вара воль-ыкым вўраглэн, альэ виташ пук-шаш тўнгалаш лийэш.

„Олык шурно пэчын аважэ“ ман-мым мондаш ок кўл, кызытак олыкым уэмдаш тўнгалаш кўлэш.

Тэрыс вийым аралыза.

Шошым йогым вўд олыкыш шарлэн шуко шолга гын, тугай олыкэш шудо пэш чот шочэш, Кужэч шошым вўд олыклан тыгай куатым пуа?

Шошым ага ўмбач корэмлашкэ йогышо вўд вийан нолькым пыр-ла мушкын йоктарэн наңгайа. Олык мучко вўд шарлэн шогымо годым

нолык олыкэш шынчын кодэш садлан тыгай олык тэрыс кышкы-мыла шудым сай шочыкта.

Шошым вўд ага ўмбал вийым мушмыжо дэнэ вэлэ ок сэрлагэ. Тулэчат утла тудо нэмнан тэрыс вийым мушкэш.

Шошым кажнэ кудовэчэ гычын кум-нил арньа йошкар тэрыс вўд

йогэн шога. Шошым гоч вўд дэнэ кунарэ тэрысын шурнолан кўлэш вийжэ йогэн каймым шотлэнат шотым от му. Шошым кресаньык кудовэчыш пурэт гын, куп ўмбака пуромьдэн иктак. Кудовэчэ мучко шаланэн кийшэ тэрыс лўкө вэлэ шынча. Оғам, пу сорымым, пу комыльям оптыштын кошташ толашат. Тылчэ коклам тыгэ тэрыс мушкылт шынча, вийжэ пыта, олым оражэ вэлэ кодэш.

Тыгэ мушкылтмо дэч тэрысым кузэ гынат аралаш кўлэш. Тайыл поштэкыла тэрысым руэн канавым

ышташ кўлэш. Оралдэ ўмбака йогышо вўдым тэрысыш шарыдэ вигат йоктарэн колдаш кўлэш. Тыгэ ыштэт гын тэрысым мушкылтмыжо дэч изишак аралэт.

Тэрысын уло куатшым аралынэт гын вўд шудымо кукшо вэрэш орам ышташ кўлэш. Умбакаынжат иўрат, лумат ынжэ витэ. Куда вэчэ йыр канавым ышташ кўлэш—өрдыж вўд пурэн ынжэ кэрт. Тыгэ ыштэт гын тэрыс вийэт шошым вўд дэнэ йогэн ок кай, ага ўмбакаэт шуын уто шурным шочыкта, илышэтым ласкамда.

Россиаштэ рэволюция лиймэ нэргэн.

(Тўғалтышыжэ 3-со номырыштэ).

Рэволюция паша.

1860—70 ийыштэ буржуй гыч лэкшэ руш интеллигенциан шоны машыжэ тыгайэ ыльэ. Россиаштэ кугу фабрик, завод да моло укэ.

Кресаньык мландым общества дэнэ иквэрэш кучат. Кўлэш сэмын общэства калык коклаштэ мыландым пайла. Кресаньык общэства гыч вэлэ социализм (ик йэшла кэлшэн илымэ) лийын кэртэш-манын туныктышт. Садлан нуно руш кресаньык илыш, моло калык илыш дэчын сай манын туныктышт. Тыгэ

туныктышо интеллигенциам „славянофил“ (марла-рушым йөратышэ лийэш) маныт ыльэ. Славянофил шамыч Россиаштэ рэволюция дэч посна, викак социализм лийын кэртэш маньыч.

Йужыжо Россиаштэ моло кугужа дэч ончыч, социальный революция лийэш маньыч.

Тугэ Гэрцэн рэволюционэрат шонэн.

Чэрнышэвскийат Россиаштэ капитализм лиймэ дэчын посна, кресаньык общэства гыч викак социализм лийэш манын возэн.

Чернышевский крэсаньыклан прокламациам возэн: кугыжан ваштарэш тарванымэ дэчын ончыч вийым погыман, вара онгай жап лиймэк тарваныман. Тугэ возымылан Чернышевскийым Сибириыш колдышт.

Студент шамыч тунамак рэволюциам ыштынэшт ыльэ, сэддэнэ нуно „Самырык Россиалан“ (к Молодой России) манмы прокламациам луктыныт. Молан нинэ студент-шамыч революциам вашкэ ыштынэшт ыльэ? Кэ коклагыч нинэ студэнт лэктыныт? Нинэ студэнт шукужо поп, чиновник йыш гыч лэкшэ, рушла „разночинцы“ улытыльэ.

Тунам унивэрситэтыштэ эртак дворьан, гэнэрал, полковник адак „разночинцы“ икшивэ гына тунэмыч.

Студэнт-шамыч пэш нужнан илэныт.

Йорло икшивэ унивэрситэтыштэ

шагалрак тунэмышт манын, нуным тюрлын пизырышт. Садлан студэнт бунтым ыштэдаш туналыч. Шуко студэнтым каторгышко колдышт.

Тидэ прокламациам тэвэ сэдэ студэнт шамыч возышт.

Кугужа властьюм пытараш күлэш манын возымо ыльэ. Калыкым окса тўлыдэ тўныкташ, пөрйын дэнэ ўдырамаш эркэ (права) төр лийжэ манын прокламациаштэ возышт.

„Кугыжан властьюм пытараш шонэт гын, ончычак кугужам пушташ күлэш“, маныч.

Тидэ мут почэш Каракозов революционэр Пэтэрбургышто 1866 ий апрэль 4-сэ кэчыштэ Александр II-йым рэвольвэрдэн лўйыш.

Лўмыжэ кугужалан ыш логал. Каракозовым кучэн пиктэн пуштыч.

(Умбакажэ лийэш).

А. Недрова.

Башкир республикасы мари калык ылыш.

Башкир республикашты 130 тү-
жэм мари калык ила.

1921 нужна ийышты түвэлнэ шу-
ко калык шужэн колышт. Кодшо
ий, декабрь тылзышты түвэл өзгэ
мый мийэн коштым.

Кызыт 1922 ийышты киндэ шоч-
мылан кӧра калык ылышат парэмаш
түналын. Иужо мари йаллашты чы-
рык йал сурт шамыч пэтырнэн
пуста шинчат. Кызыт түвэл вэлнэ
партия и совет паша мари кок-
лашты тыгай. 1918-1920 ий шотгыч
мари коклашты туныктымо паша
шыпланэн. Тунам Пүро олашты
„Совет умландарымаш“ варажым
„Майак“ газет, листовка и моло
кнага ләктәдышт. Нужна ий чыла
пытарыш, лудмо пӧрт, газета пэ-
тырнышт, тунэмшэ йын шамыч
эртак мыландэ паша ышташ пижыч.

Пүро (Бирск) кантонышто 80
түжэм мари калык ила.

Николо-Бәрезовка (Кама вүд
түрышты) ожнысо монастырь ол-
мәш мари пәдагогичәски техникум
почылдын. Кызыт тушто чылажэ
115 тунэмшэ ыrvэзэ улыт, мари
68, молышт руш дән моло калык.
Ыrvэзэ ушәм йачәйкашты 2 йын
гына. Ты мартэ тусо ыrvэзэ кок-
лашты политпросвәт паша пәш на-
чар ышталдын. Библиотекашты
эртак тошто книшка вәлэ, у кнага
укә манашат лийәш. Садлан кызыт
тушко Москогыч у книшка шамыч
колдымо. Пәдтехникумын ышкә
мыландыжат уло. Кодшо ий пасу-

гыч 1000 пут түрлэ шурно погән
налмә. Мари икшывә шамыч чы-
ланат өрдыжгыч толшо улыт, сад-
лан нуно пәш нужнан илат *). Пүрэ
кантон комитәтысә мари сәкция
мут почәш фәврәль тылзышты пәд-
техникумлан мари шамыч 500 пут
киндым погәнәт. Мари калыкат ту-
нэммын пайдажым әркин-әркин па-
лән нальә.

Пүрө олашты тулык мари икшы-
вә пӧрт уло. Тушто 8—15 ийаш 52
икшывә улыт. Икшывым кум мари
үдырамаш туныктыт, коктытшо
партийный улыт. Икшывә шамычым
нуно пәш сай ончән чылаланат ту-
ныктыт. Садлан икшывә изыньәк
совет властыым пагалән кушкыт.
Совет власть огәш лий ыльә гын,
нунылан йаллашты күчән кошташ
түкна ыльә. Нуно тыгай ышкә шо-
нән лукмо мурыштым мурат. „Та-
чә мәннан школашты йошкар флак
кәчаләш, вич ий готсәк совет
власть, мәннан Росиам кучаләш“,
„Мӧржат күйын, снәгыжат күйын,
айдыза погаш кайәна, буржуй влак
пәш калкәнәт (вуйыштым нӧлтӧнәт)
айдыза пытараш кайәна“.

Пүрэ оласә вәс пӧртыштӧ моло
икшывы дән пырля 20 мари икшы-
вә илат.

Ик ий лишкә Пүрө и Уфа оласә
партиан комитәт дән мари сәкция
укә лийә. Садлан партия пашат

*) Пәдтехникумышто заведующий лав Л. Я.
Мәндшаров шога.

ыркын ончык кайыш. Кызыт Пүрө олсасэ мари сэкциаштэ йолдаш Губаев Эвай ышта, а Уфаштэ йол. Александров. Нуно кызыт мари йаллаштэ бэзпартийный конфэрэнциам ыштэдышт. Район партийный школылашкэ 10 мари колтымо. Мари партийный шамыч угыч ушнэн пашам ончык колташ тўналыныт.

Коммунист—РКП (б.), ыrvэзэ ушэм—РКСМ туныктымо паша кызыт тушто тугай.

Пүрө кантонышто мари партийный—30.

Ыrvэзэ ушэмыштэ—26.

I ступэнь школа—37.

Икшывэ пөрт—2.

Мыландэ паша артэль—5.

Мари сэкциа шамыч кызыт ўдымаш пашалан йамдылкалэн шогат.

Нэлэ, нужна жаң шэнгэлан кодын. Тэнэй киндэ сай шочэш гын, тусо паша угычын нөлдалдэш. Калыкым туныктэн шуктымэгэ, тудо варажым кэч могай туныктымо пашаланат полшэн ила.

А. Эшкинин.

Т Ы Л З Э.

Пеш шукэртэ, ожно-мыландэ вишкыдэ шолын шогымыжо годым, тылзэ ора мыландэ дэч ойрлэн Чылтак ойрлэн өрдышкэ кайашыжэ, мыландэ эркым пуэн огыл.

Мыландэ тылзым шупшын шога, тудым рушла „тяготение“ маныт. Тылзэ мыландэ йыр, кэчэ шичмаш вэчын, кэчэ лэкман вэкэ пөрдын савырна. Айдэмылан тылзын эрэ ик вэлжэ вэлэ койэш. Тылзын ышкэ волгыдыжо укэ, а кэчэ волгалдармэ дэн волгалт йўлэн шога. Тылзэ ўмбал ик төр ошын огэш кой, йужо вэрэ шэм пычката, а йужо вэрэ ош пычката уло.

Ожнысо калык-молан тугэ коймыжым умлэн огыл. Астроном шамыч кугу пуч дэн (телескоп) ончэн гына, тудын шотшым умлэн налын улыт.

Пэш чот ошын койшыжо-курык чаңа, шэмын койшыжо-кэлгэ выньэм. Эртак йара шинча дэн тылзым йўдым ончымэгэ, тудын ўмбалнэ тўрлэ сўрэтла койэш. Йужо йышлан пөрийн дэн ўдрамаш шупшалмыла койэш, йужылан-пөрийн сын сўрэтла койэш.

А йужо йышлан айдэмэ-вачыжэ ўмбалнэ мэрағым, пийым, сорла нумал каймыла койэш, вўт вара нумалын каймылат койэш.

Ожно айдэмэ тылзым öрын ончэн. Тылзэ ўмбал могайыжымастроном-шамыч тыгэ маныт: „тылзэ ўмбалнэ вўт, шурно укэ, йу (воздух) пэш шагал, чонан илышат укэ“.

Кэчэ дэн мыландэ коклаштыжэ годым, тылзэ айдэмылан огэш кой.

Кэчэ дэн мландэ кокла гыч лэкмыжэ сэмын, койаш тўналэш, эн очыч ағысыр сорла ла койэш, вара öрдыш қаймыжэ сэмын кугэмэш. Кэчэ ваштарэш лиймэкшэ пўтыньэк волгалдын шога.

Тылзэ мыландэ йыр 27 кэчэ 7 сагат 43 минут 11 сэкундышто пöрдын савырна.

Тылзэ мыландэ йыр пöртмыжэ годым, 1 сэкундышто 1 мэнгым кайа. Мыландэ дэн тылзэ кокла

384,000 ликомэтр (1 киломэтр мэнгэ дэч изишак кўчык). Тылзэ покшэч вошт висэт гын, 3480 киломэтр лийэш. Тылзын оражэ мыландэ дэч 50 кана изэ, висажэ 81 кана куштылго.

Мыландэ гыч тылзышкэ тэлэграмма $1\frac{1}{2}$ сэкундышто шуын кэтэш, кўртнэ корно дэн 8 тылзэ да 22 кэчыштэ мийэн шуаш лийэш.

Кугу тэлэскоп тылзым 2000 кана лишылэмда, тылзэ 192 мэнгэ коклаштыла вэлэ койэш.

Тэлэскоп тунарэ чак конда гынат, тылзэ ўмбалнэ мо улыжо рашак огэш кой.

(Вэс номырэш шўдыр шамыч нэргэн возэна).

А. Эшкинин.

Мари калыкын куснымыжо.

Европа мландэ коқ кана тўтан вўд тэңыз йумалнэ лийын. Тэңыз дэч ончыч тыштэ илышэ чыла гайак вўдэш лийын.

Азия (Сибирь Китай вэл) мландэ кўкш, садлан тушто кугу вўд лийын огыл, калык тўн годсэк тўлэн шолгэн.

Россия мландэш, тэңыз дэч вара, пэш мотор кугу чодрa кушкын. Чодраштэ турльö чонан тўлэн, вўдўштö турльö кол шотдымо

лийын. Садлан тидэ мландыш илаш турльö калык Сибир гыч огыл, Китай гычат, моло мландэ гычат эркын-эркын эрэ толын улыт.

Угро-фин урлык калык (мадьар, эстон, марий зыръан, одо мордыва да пэрмыак) Сибириштэ, Урал дэнэ Алтай курук коклаштэ илэн улыт, Нунат йара мотор мландым колын, Урал курыкым вончэн, Чусовой, Уфа, Ошо, Кама вуд дэнэ волэн, уло Россия мландэш шинчын улыт

манашат лийэш. Нунын тышкэ толмышт годым Шэм (черное море) тэнгыз воктэнрак да Крым, Кавказ мландыштэ вэльэ вэс калык улмаш Фин урлык калык нуно дэч тунгалын Ош тэнгыз, Балтик тэнгыз, Урал курук кокласэ мландым налын.

Чыла Сибир гыч толшо калык йогын вүдлак воктэнэ, пич чорда вошт, шкэ урлык калык кашақышт дэнэ у мландым кычалын толын улыт. Нунылан чодра йанлык пижмэ дэч, шогалмышт годым кочкашышт кайык вусо, кол кучаш-чылаштынат кидыштышт тул кў дэнэ ыштымэ, кошар лу вуйан умдо, пикш, турльö кошар кў лийын. Кол кучашышт кошар лу шиндымэ кўум да моло турльö-турльö кў, лу узгарым кондэн улыт. Россия мландэш нуно шкэ кашақышт дэнэ йбратымэ вэрэш илаш шогалын улыт.

Фин урлык калык шамыч Сибир гыч Россия мландыш толмо жапыштым иктат раш ок шинчэ. Ик калыкышт ондакрак, вэсыжэ варарак толын улыт дыр. Рим Италия тунэмшэ йын Тацит (1800 ий лийэш тудын илымылан) ольымаштэ, фин урлык калык Сибир гыч Россиашкэ толаш туналмыжлан 2000 ий лийэш. Тудын ольымаштэ Чуди, Ками (одо дэнэ пэрмыак) калык тунам толын, Кама вүд воктэнэ илаш тунгалын.

Мемнан шонымаштэ Марий калыкат, финат моқыжат тидэ жапыштак толын улыт дыр. Нуно чыланат Сибириштэ йыгырэ-йыгырэ ильэн улыт гын, тужэч ик калыкшэ сай мландышкэ каймэкэ, вэсыжат кайдэ кодын огыл. Ик жапыштэ шуын огытул гынат, мучэ-мучэ толын улыт. Фин тунэмшэ Кастрэн тыгэ

ойла: „Фин калык мэмнан жап-гыч 1800 ий ончыч сурт дэнэ, йал дэнэ илэн улыт.“ Сибир гыч кунам толмыштым Кастрэнат раш ок каласэ.

Марий калык Сибирь гыч лэктын, Кама вүд дэнэ волэн, Иулыш вэрэштын, вара Иул дэнэ волэнат Шэм тэнгыз вэлыш Дон вүд дэкэ кайэн. Вара тушто мадыбар да мордыва дэнэ йыгырэ илэн улыт. Марий калыкын Дон вүд дэнэ илымыжым мыланна мландэ шкэ йылымыж дэнэ каласа. Тула губэрна гыч лэкшэ ик энэрын лумжо „Тобола“ лийэш (товыло) Тидэ энэрлан лумым марий пуэн.

Рязан губэрна дэч кэчывал лүвалнэ Донышкак адак марий калыкын лумдымо 4 энэр пура: 1) Курмо-яр (курмо-йэр), 2) Кумылга (кумылан альэ кумылго), 3—4) Кок Күберла (күвар-күварла). Тыштэ марий калык ок ильэ гын, тидэ энэр шамычын лумышт марла ок лий ыльэ. Марий калыкын Дон вүд дэнэ шагал альэ шуко илымыжым раш шынчышэ укэ.

Нуным тыжэч вэс калык шүкалын. Нуно тыжэч кас вэлыш да йуд йумаке-Тула, Калуга, Владимир Моско, Ярослав, Новгород, Олонец, Вологда губэрнаш кайэныт. Иордан луман тунэмшэ йын ольымашгыч, Марий калык мэмнан жап гыч 1500 ий ончыт, Гот калыкын (нэмыч) Германарих луман кугужалан йозакым түлэн илэн.

Тидэ ий коклаштат Марий Дон вүд дэнэ лийэш ильэ гын, Гот калыклан йозакым ок цу ыльэ. Нэмыч воктэнрак, кас кэчэ йумалнэ лийын да түлэн илэн. Ик шонымаптэ Мари калыкым кэчы шычмашкыла

да, вўд йумақыла, Гун манмэ калык шукалын.

Тунэмшэ шамыч шукужо фин урлык калык Сибиргыч (Азийя) то-

лын улыт маныт. Тыгак фин профессор Кастрэнат манеш Уваров, Кузнецов молат тугак маныт.

Ф. Егоровын (Мари историажэ гыч).

Пүтынь Россиан пашам шуктэн шогышо Рүдө Комитэтын (ВЦИК) крэсаньык шамычлан войзымо мутшо.

Крэсаньык-шамыч! кугужа дэнэ помэшык шамыч кид йўвалнэ илымыда годым, тэндам йўд пычкэмыш гай пычкэмыш лэвэд шогыш. Калык вўрым йўын илышэ правитьэльствалан—кўлэш сэмын сарыш колдэн шогаш, кэтмэ нарэ пўж вўдым пунчал лукташ—пычкэмыш, тунэмдымэ, шонэн моштыдымо калык кўлын. Садлан тудо лўмын калыкым пычкэмыштэ ашнэн.

Октябрь тылзыштэ лийшэ рэволюция шэмэр калыкым шукэрсэк вучымо эрыкышкэ лукто.

Совэт властын пөрвөй жапыштэ илышыжэ пэш йөсө лийэ. Помэшык фабрикант, гэньэрал тўча, пашачэ дэнэ крэсаньык властым пытараш төчэн йыр-ваш сарым тўналыч.

Тыгай йөсө жапыштат совэт Россия ик кидэшыжэ кэрдым кучэн тушман шамычым сэгэнг шогыш, вэсь кидшэ дэнэ калык туныктымо вэр шамычым аралэн шогыш.

Тидэ пэш йөсө лийэ *жапым илэн лэкташ*. Садлан Совэт Властын

визишымэ ийшкыжэ шумэшкэ, шуко вэрэ школ шамыч өкым пэтырпышт: окна йандау шамыч пудыргыл пытышт, олдаш пу ыш код, туныктышо шамыч шужаш тўналыч, йоча шамыч кылмэн шинчышт, кагаз, книшка моло войзымо-лудмо ўзгар ышт код.

Туныктымо пашалан тынарэ йөсө жапым Совэт Властылан тушманжэ шамыч кондышт.

Х Всеросс. С'езд Советов туныктымо пашан пэш йосылыкшым ыңлэн колыштын, тыгэ каласэн кодыш: Совэт Властын чыла пөлка (отдел) шамычышт туныктымо пашалан уло вийышт дэнэ полшэн; туныктымо пашам кузэ гынат ончык колдэн шогышт, маньэ.

Кызыт Совэт Власть чот йорлэштын. Тудын түрлө пашажат пэш шуко полишым вучат.

Садлан туныктымо пашамат крэсаньык шамыч полшыдэ йол умбакэ шогалдаш пэш йөсө.

Калык туныктымо паша пэш

кугу, пэш күлэш паша. Пычкэмыш калык ышкэ ылышыжым сайэмдэн огэш кэрт. Тунэмдымэ крэсаньык мландэ пашам у корно дэнэ колдэн, сай шурным шочыктэн, ылышыжым сайэмдэн огэш кэрт. *Сай ласка ылыш тунэмлаштэ.*

Кызыт крэсаньык Совэт Властьлан тидэ пашаштэ полшаш тўналыч. Шуко вэрэ йал общество калык туныктымо пашам ончыкшо пёлка дэнэ (Отд. Обр.) ойым пидын-школ, учичыл шамычым ышкэ ончат, ышкэ пашадарым тўлаш тўгалыч. Тыгай вэрыштэ туныктымо паша кызытысэ гай нужна жапыштат сай ончык кайэн шога.

Иужо вэрэ крэсаньык шамыч ышкэ пычкэмышышт пэлдык, адак тушман шамычын шыпак чушлымо ойыштым колыштын туныктымо пашалан полшэн огыт илэ.

Иужо вэрэ тидын пэлдыкак ой пидшэ йал шамычшат, школлан күлэшым полшэн огыт шога. Тыгэ пычкэмыш калык адак утларак пычкэмышэш кодэш.

Крысаньык шамыч!

Шынчэн лийза! Туныктымо пашалан күлын полшаш лийыда гын, учичылда шужышо ок лий гын, школа пёрт да тёрлатымэ шокшо

лийэш гын, туныктымо пашат шарлэн, пэлэд шогаш тўгалэш.

Тыгай школ кызыт тыланда пэш күлэш: эрыкдам пэнгыдэмда, ылышдамат ласкамда.

Крэсаньык шамыч! Совэт Власть калыкым волгыдо, у, сай, ласка ылышыш лукташ шона. Совэт Властьлан туныктымо пашам йол ўмбакаш шогалдаш полшыза, уто крэмга киндыдам ида чаманэ. Тидэ ўдымо урлыкда пэш сай шурным пуа. Ты маркэ калык туныктымо пёлка дэнэ ойым пидын огыдал гын, ойым пидза; ой пидшэ шамычшэ мутдам шуктэн шогыза.

Туныктымо пашалан полшаш чот пижса!

Моктанэн кэдшашлык школым ыштыза!

Шкэндан пашачэ дэнэ крэсаньык ойрымо власть мутым колыштса!

Вий шутымыда сэмын школлан полтыза!

ВЦИК Вуилатышэ

М. Калинин.

ВЦИК-ын Войзышо

Т. Сапронов.

Моско, Кремль, 1923 ийын 1-мшэ мартэ.

Возыза сай учичыл нэргэн.

Калык туныктымо паша—эн кугу паша. Мыландэ пашам, фабрик, завод пашам ончык колдаш, пайда пушым ышташ, тунэмдымэ калык коклаштэ огэш лий.

Сай, ласка илыш тунэммы дэн, чылажымат шинчэн шогымаштэ.

Совэт власть кызыт пэш нужна улмыжо дэнэ, туныкуымо пашат пэш йёсын кайа.

Тыгай йёсö врэмаштэ уло вийжым пуэн, калыкым волгыдышко лукташ төчөн туныктышо учичыл *эн кугу, эн пуро паша* ыштышэ йың

Тыгай калык вэрч тыршышэ учичыл шамычым чыла Россия калыкклан ончыкташ күлэш. Садлан „Правда“ лүман Москошто лэкшэ газэт *сай учичыл шамычым палаш конкурсым* (тагаштарэн сайракшым палымэ) *ышта*.

1. Тэндан учичылда кодшо йёсö жапыштат школлан пэтырнаш эркым пуэн отыл гын,

2. Школам түзлатэн шогэн гын,

3. Туныктымо пашам шэмэр калыкклан кэлшышашлыкын уэмдэн гын,

4. У илыш, Совет паша нэргэн калыкым туныктэн шогэн гын,

5. Коопэратив, артэль шамычым почаш полшэн гын,

6. Агроном шамыч туныктымо-ла мыландэ пашам ышташ туныктэн гын,

Тыгай учичыл эн сай учичыл. Тудын нэргэн чыла, раш уло пашажым войзэн колтыза. 10 эн сай учичыл дэнэ нунын нэргэн возышо 10 йың шамычлан тыгай *прэмия* (пөлök) пуалдэш.

1—шэ пөлök—Пальто, костюм, кэм, сагат, 1.000 тэнгэлыкаш книшка шамыч, ик ийлан „Правда“ газэтым колдаш тўналыт.

Моло пөлök шамычшэ тылэчын изирак лийыт. Эн пытартыш эн изи пөлökшö тыгай лийэш: сагат, 400 тэнгэш книшка, „Правда“ газэт 4 тылзэ лан.

Вашэш мут.

Минай-лан. „Кийамат-Саус, Шараул кугуза, Акыл Азырэн дэн тарвылтыш“ возымэт нэмнан журналлан огэш кэлшэ. „У ИЛЫШ“ журналыш у илыш нэргэн возаш күлэш. Журналым лудат гын, мо

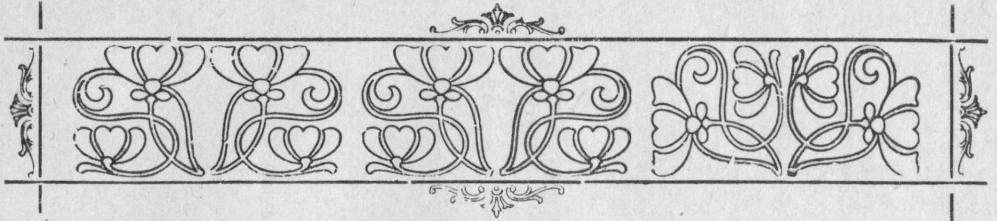
нэргэн возышашыжым умлэн налат.

Тиштэ-лан. Тыйын почэла мутэт огэш кэлшэ. „Муро“ почэла мутэтым вэсэмдэн, сайын возэт гын, кэлша.

Рэдакция,

Редактор А. Эшкинин.

МАТОРИН А. В. йолдаш дэч.

(Поч. отд. Лубяны, Мамадышского у., дер. Мари Сорамак).

**Тыгый писмам рэдакциаштэ Налмэ.
Йолташ Эшкинин А. К.!**

Мый рэдакциалан „у Илыш“ журнал колтымыжлан пэш кугу саламым колдэм.

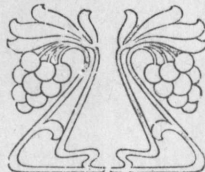
Мэ пычкэмыш йалыштэ илэна гынат, мэмнам тэ огыда мондо, журнал дэн моло кнагам колдэн шогэда.

Тэндан колдэн шогымо „У Илыш“ журнал дэн книшка шамычым лудын, мэ пўтынъ туньасэ, Росиасэ и моло увэрым шинчэн илэна.

Журналыштэ лудмо тўрльэ увэрым, мый йал мари шамычлан умлыктарэн пуэм. Мари шамычат рэдакциалан, журнал лукмыжлан пэш кугу таум каласат. Тэ журналым ода колдо ыльэ гын мэ тўрльэ увэрым кужэч шынчэна ыльэ? Мўндырчын, мэмнам мондыдэ, журналым колдэн шогымыланда, угычын пэш кугу таум каласэм. Кызытоксана мэмнан укэ, лиймэкшэ колдэна. Журналым ончыкжат колтэн шогыза, мэмнам ида мондо.

25 февраль 1923 ий.

Маторин А. В.

1000

